

GRADUONIMLARNING XALQ OG'ZAKI IJODIDA NAMOYON BO'LISH XUSUSIYATLARI

Tashniyozova Shoiraxolmuradovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada graduonimlarning xalq og'zaki ijodida qanday shakllanishi va qo'llanishi masalalari tahlil qilinadi. O'zbek xalq maqollari, dostonlari, topishmoqlari va qo'shiqlarida uchraydigan graduonimlarning lingvosemantik hamda lingvomadaniy xususiyatlari ochib beriladi. Shuningdek, graduonimlarning xalq tafakkuri, estetik didi va madaniy qadriyatlarini ifodalashdagi roli yoritiladi.

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, maqol, doston, graduonim, ramz, lingvomadaniy yondashuv.

Til - bu nafaqat aloqa vositasi, balki xalqning dunyoqarashi va madaniyati ifodachisi hamdir. Til insonning fikri, qayg'usi, xavotirini ifodalash bilan birga o'sha tilga tegishli bo'lgan jamiyatning madaniyatini ko'rsatib beradi. Xalq og'zaki ijodi esa tilning eng qadimiy va boy qatlamini tashkil etib, unda xalqning dunyoqarashi, hayotiy tajribasi, qadriyatlari mujassam bo'ladi. Xalqlar asrlar davomida yaratgan minglab ajoyib maqollar og'izdan-og'izga, avlodlardan avlodga o'tib, zamonlar osha tobora sayqallanadi, mazmuni yanada ravshanlashadi. Maqollar xalq yaratgan ma'naviy madaniyatning yaxlit bir butunligi hisoblanadi. Shunday ekan xalq og'zaki yoki yozma yodgorligida, ushbu xalq xotirasida elas-elas saqlanib kelayotgan asotir afsonalar, uzoq tarix qa'ridagi ibtidoiy tasavvur va tushunchalar, asrlar davomidagi kuzatishlardan xosil bo'lmish hayotiy hikmatlarni ko'rishimiz mumkin.[1. 10.]

Ispan va o'zbek xalq maqollari ham ana shunday ming yillar ichida yig'ilib, sayqal topgan ilmiy-badiiy tafakkur hosilasi sifatida yuzaga kelgan, xalq orasida aytilib, puxtalanib, avlodlardan avlodga eng yaxshi ma'naviy meroslardan biri bo'lib o'tib keldi. Bunday maqollar va hikmatli so'zlar har bir xalqning ma'naviy boyligining qimmatbaho xazinasini tashkil etadi. Har bir millatni madaniyatini, xalqning o'zligini milliy qadriyatlarini ko'rsatuvchi, ifodalovchi omillardan biri bu shu xalqqagina xos bo'lgan xalq og'zaki ijodidir. Ispan xalqi ham buyuk epik va lirik og'zaki ijodiyot sohibidir. Bu ijodiyot tarkibiga kirgan o'zida kuchli mohiyat va milliy tiynatni mujassam etgan maqol va matallarni, topishmoqlarni, eposlarni, ezgu va yovuz g'oyalar bilan hamohang boy syujetli ertak va afsonalarni, qo'shiqlarni asrlar osha ispan xalqi og'zaki ijro etib kelgan.[2.146]

Xalq og'zaki ijodida ko'plab metaforik va obrazli ifodalar mavjud bo'lib, ular ichida graduonimlar alohida o'rin egallaydi. "Graduonim" atamasi belgi, miqdor yoki xususiyatning ortishi yoki kamayishini bildiruvchi birliklarni anglatadi. Masalan: issiq - juda issiq - qovuruvchi; chiroyli - nihoyatda chiroyli - go'zal; kichik - juda kichkina - mitti. Xalq og'zaki ijodida bunday birliklar kuchli ta'sirchanlik kasb etib, estetik ifoda vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Shu tarzda, graduonimlar intensivlik darajalarini ifodalash bilan birga, xalqning metaforik tafakkuri va madaniy ramzlarini ham namoyon etadi.[3.5]

Graduonimlarning xalq og'zaki ijodidagi o'rni. Xalq og'zaki ijodida graduonimlar odatda:

Maqollarda xalq donishmandligini kuchli obrazlar bilan ifodalash;

Dostonlarda qahramonlarning qudrati va fazilatlarini oshirib ko'rsatish;

Topishmoqlarda predmetlarning sifatini ta'kidlab ochib berish;

Qo'shiqlarda his-tuyg'ularni kuchaytirish vositasi sifatida qo'llaniladi.

Maqollarda obrazlilik va donishmandlik. Maqollar - xalq og'zaki ijodining eng ixcham, ammo mazmunan chuqur janrlaridan biri. Ular hayotiy tajriba, kuzatish va donolikni qisqa, obrazli shaklda ifodalaydi. Obrazlilik esa tilning kuchli ta'sirchanlik quroli bo'lib, xalqning dunyoqarashi va qadriyatlarini yorqin ko'rsatadi. Maqollarda odatda:

tabiat hodisalari (quyosh, oy, yomg'ir, shamol),

hayvonlar (bo'ri, ot, it, qush),

inson a'zolari va faoliyati (til, qo'l, ko'z, yurak),

kundalik turmush unsurlari (non, suv, uy, yo'l)

obraz sifatida qo'llanadi va ular xalq donishmandligini kuchliroq ifodalashga xizmat qiladi.

Misollar bilan tahlil

"Til – qalbning tarjimoni."

Obraz: til - tarjimon.

Mazmun: insonning ichki dunyosi, fikri va his-tuyg'usi aynan tilda namoyon bo'ladi.

"Otning boshi - egasida, odamning boshi - tilida."

Obraz: ot - boshqaruv, odam - til.

Donishmandlik: insonning obro'-e'tibori so'zida, nutqida ekanini ko'rsatadi.

"Bo'rini qopgan - it emas, yomon odat."

Obraz: bo'ri va it qarama-qarshiligi.

Mazmun: odamni og'ir ahvolga soladigan tashqi kuch emas, balki ichki nuqson va illatlar.

"Non topgan joyda, to'y topiladi."

Obraz: non - rizq, to'y - farovonlik.

Donishmandlik: baraka va mehnat qadriga urg'u.

"Ko'pning kuchi - tog'ni ko'chiradi."

Obraz: tog' - ulkan to'siq.

Mazmun: birlik va hamjihatlik eng og'ir vazifalarni ham yengil qiladi.

“Suv oqsa, joyini topadi.”

Obraz: suv - adolat va haqiqat ramzi.

Donishmandlik: oxir-oqibat haqiqat yuzaga chiqadi.

Shuningdek maqollar xalq tajribasining qisqa va lo'nda ifodasi bo'lib ularning ta'sirchanligi ko'pincha graduonimlar orqali kuchayadi:

“Ochning ko'zi to'q bo'lsa ham, qorni to'ymas.”

“Yaxshilik qil, daryoga tashla.” (yaxshilikning cheksiz darajasi)

“Kattaga hurmat, kichikka izzat.”

Bu yerda to'ymas, daryo, katta kabi birliklar darajani oshirib ko'rsatmoqda. Maqollardagi obrazlar xalq tafakkurining yorqin mahsulidir. Ular oddiy voqeani emas, balki hayotiy tajriba, axloqiy qoidalar, milliy dunyoqarash va qadriyatlarni ixcham shaklda ifodalaydi. Shu bois maqollar hamisha donishmandlik xazinasini sifatida qadrlanadi.[4.21]

Dostonlarda graduonimlar. Dostonlarda qahramonlarning jasorati, qudrati va kuchi tasvirlanayotganda graduonimlar keng qo'llanadi. Masalan, “Alpomish” dostoni:

“Alpomishning kuchi — ming yigit kuchiga teng.” (ming soni kuchaytiruvchi graduonim sifatida).

“Uning ovozi momaqaldiroqdek yangradi.” (daraja va intensivlik kuchaytirilgan).

“Alpomishdek bahodir, tog'dek yelkali, dengizdek qalbli”

Bu ifodalarda momaqaldiroqdek, tog'dek, dengizdek singari graduonimlar qahramonning qudratini kuchaytiradi.

Topishmoqlarda graduonimlar.

Kuchaytirish: predmetning hajmi, miqdori, tezligi yoki yorqinligini yanada ta'kidlash.

Obrazlilik yaratish: tinglovchi diqqatini jalb etish, tasavvurini jonlantirish.

Estetik go'zallik: badiiy bo'yoqdorlikni kuchaytirish.

O'zbek xalq topishmoqlarida misollar

“Uzi katta, ichi to'la, og'zi kichkina.”

Javobi: Qop.

Bu yerda “katta” va “kichkina” so'zlari qarama-qarshi graduonimlar sifatida qo'llangan.

“Ko'kka chiqsa-quyoshday, tushsa-dengizday.”

Javobi: Oy.

“Quyoshday” va “dengizday” obrazlari kuchaytirilgan darajani ifodalaydi.

“Bir tog' bor – ulkan, ichi to'la oltin, usti qop-qora tutun.”

Javobi: Ko'mir koni.

“Ulkan”, “qop-qora” – kuchaytiruvchi darajali birliklar.

“Kichkina qushcha, qanoti ulkan, dunyoni kezib yuradi, ammo ucha olmaydi.” Javobi: Xat (yoqilmagan pochta) yoki samolyot.

“Kichkina”, “ulkan” – qarama-qarshi graduonimlar orqali obraz kuchaytirilgan.

Qo'shiqlarda graduonimlar. Xalq qo'shiqlarida insonning quvonch va dardlari, muhabbat va sog'inchi kuchli obrazlar orqali ifodalanadi:

“Ko'nglim daryoday toshar.”

“Qayg'um tog'lardan ulkan.”

Bu yerda daryo, tog' kabi timsollar darajani kuchaytiruvchi graduonim vazifasini bajaradi. Shuningdek

His-tuyg'uni kuchaytirish: muhabbat, sog'inch, quvonch, iztirob darajasi oshiriladi.

Obrazni yorqinlashtirish: oddiy “chiroyli” o'rniga “nihoyatda chiroyli, oydek go'zal” kabi timsollar ishlatiladi.

She'riy ohangni mustahkamlash: graduonimlar qo'shiqning musiqiyligi va ta'sirchanligini oshiradi.

O'zbek xalq qo'shiqlaridan misollar

“Oydek go'zal yorim bor, quyoshday yorug' kulgusi.”

“Oydek go'zal”, “quyoshday yorug'” — sevgilining go'zalligi haddan tashqari kuchaytirilgan holda tasvirlanadi.

“Ko'nglimda cheksiz dardim, ummonlardek sog'inchim.”

“Cheksiz dard”, “ummonlardek sog'inch” — his-tuyg'ularning ortiqcha kuchaytirilgan obrazlari.

“Dil shodligi tog'lardek, baxtim osmonlardek baland.”

“Tog'lardek”, “osmonlardek” — baxtning ulkanligini ko'rsatadigan graduonimlar.

“Bir kulsa, yuz ochilib, ming dardim unutiladi.”

Oddiy kulishning “yuz ochilish, ming dard ketishi” darajasida tasvirlanishi -graduonimlik ifodasi.

Qiyosiy misollar (rus, ispan va ingliz qo'shiqlaridan)

Rus qo'shiqlari:

“Люблю тебя до безумия” — “Seni telbalik darajasida sevaman.”

“Холодно, как в Сибири” — “Sibirdek sovuq.”

Ispan qo'shiqlari:

“Te extraño muchísimo” — “Seni nihoyatda sog'indim.”

“Eres más brillante que el sol” — “Sen quyoshdan ham yorqin.”

Ingliz qo'shiqlari:

“I'm freezing cold without you” — “Sizsiz muzdek sovuqdaman.”

“My love for you is endless” — “Sizga bo'lgan sevgim cheksiz.”

Qo'shiqlarda graduonimlar orqali:

insoniy tuyg'ular behad darajada kuchaytiriladi;

oddiy so'z metaforik va poetik bo'yoq kasb etadi;

xalqning estetik didi va dunyoqarashi yorqin aks etadi.

Xulosa qilib aytganimizda graduonimlar xalq og'zaki ijodida nafaqat til birliklari, balki xalqning madaniy qarashlari va estetik didining ifodachisi sifatida muhim o'rin tutadi. Ular obrazli ifodani kuchaytiradi, xalq tafakkuridagi ramziy timsollarni yoritadi hamda badiiy-estetik ta'sirchanlikni oshiradi. Shunday qilib, graduonimlarni xalq og'zaki ijodi materiallari asosida o'rganish semasiologiya, folklorshunoslik va lingvokulturologiya uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Raimova N. O'zbek va ingliz xalq maqollarining o'zbek folklorshunosligida o'rganilishi.-Toshkent: "Journal of new century innovations" 2022.
2. Tashniyozova Sh. Graduonimiya - ispan va o'zbek tillaridagi maqol hamda tez aytishlar misolida. –Toshkent: "Pedagogs" international research journal, 2025.
3. Mengliyev B. Hozirgi o'zbek tili (darslik). — Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2018.
4. Jo'rayev M. O'zbek maqollari va ularning lingvokulturologik talqini. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
5. G'ulomov A. Folklor va badiiy tafakkur. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
6. Kovaleva L.A. Metafora va intensivatsiya til tizimida. – Moskva: Flinta, 2008.
7. Karimov N. O'zbek xalq qo'shiqlari poetikasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
8. Mirzayev T. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: Fan, 1990.